

OPERA JANRINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHI

Eshmurodova Yulduz

*Navoiy davlat universiteti “Musika ta’limi”
yo‘nalishi 1-kurs talabasi*

Umurzoqova Laylo Baxtiyor qizi

Ilmiy rahbar

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada opera janrining XVII asrda uzoq vaqtlarda davomida qanday rivojlanishi haqida batafsil ma’lumot keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *opera, uvertura, balet, suita, dafna operasi, buffa operasi, seria operasi.*

XVI I asrga qadar uzoq davom etgan dunyoviy va cherkov musiqasi bilan chegaralanish jarayoni yakunlanib, opera vujudga kelishi uchun shart-sharoitlar yuzaga keladi. *Opera* — bu teatr, she’riyat, raqs va musiqani birlashtiruvchi sintetik janr. Uning badiiy ta’sir vositalari chegarasiz va shuning uchun ham u musiqa sohasida yetakchi o’rinni egallaydi. Opera ta’siri XVI I va XVI II asrlar musiqa san’atining ko’plab sohalariga o’z ta’sirini ko’rsatdi. Opera tufayli cholg’u musiqasining yangi janrlari vujudga keldi: *uvertura, orkestr, balet* suita va boshqalar. Oratoriya va kantata kabi cherkov musiqasi janrlariga operaning kompozitsiya tamoyillari, vokal uslublari xususiyatlari kirib keladi. Operaning katta sahna uchun, keng auditoriya bilan muloqot qilish uchun mo’ljallanganligida uning alohida ijtimoiy ahamiyati namoyon bo’ladi. Operaning vatani Italiya bo’lib, opera paydo bo’lishidan avval, musiqa ijrochiligining rivojlangan dunyoviy shakllari, musiqiyteatr pastoral janrning tarqalishi, qo’shiq janriga bo’lgan qiziqishining ortishi bilan tavsiflanuvchi XVI asr musiqiy hayoti hukm surgan. Opera san’atining dastlabki o’chog’i Florensiya hisobla- nadi. Shoirilar, musiqachilar va san’at ixlosmandlarini birlashtir- gan to’garakda (kamerata) mazkur san’at turi tamoyillari ishlab chiqilgan va asosiy qoidalari shakllantirilgan. Florensiya operasining asoschilari shoir Ottavio Rinuchchini (Torkvato Tassoning o’quvchisi), musiqachilar Yakopo Peri va Julio Kachchinilar edi. Rinuchchini matni va Peri musiqasi bilan yozilgan birinchi Florensiya operasi «Dafna» 1594-yil Korsi uyida namoyish etilgan. Ikkinchi Florensiya operasi Ottavio Rinuchchini va Yakopo Perining Orfey haqidagi antik afsonasi aso- sida yaratilgan «Evredika» operasi hisoblanadi. Mazkur operaning yaratilishi fransuz qiroli Genrix IV ning Mariya Medichi bilan 1600-yida bo’lib o’tgan nikoh marosimiga bag’ishlangan. Xuddi shu sujet asosida 1600-yilda Julio Kachchinining “Evredika” operasi yozilgan. Italiya operasining yana bir markazi Rim edi. Rimda opera teatri Rim Papasi Urbanom VIII ning yaqin qarindoshlari bo’lgan Barberinilar oilasi tomonidan bunyod etildi, shuning uchun Rim katolik vatanida opera klerikal xarakterga ega bo’lgan. Rim operalari sujetida xristianlik dini g’oyalari targ’ib etilar, katolik cherkov arboblari ulug’lanardi. «Muqaddas Aleksey» operasini yaratgan Stefano Landining ijodi o’z davrida juda mashhur edi. Ushbu opera xristian itoatgo’yligi va diyonatliligini

madh etardi. Rim maktabining eng yaxshi asarlaridan biri Loretto Vittorioning (1588-1670) «Galateya» operasi hisoblanadi.

Italiyalik buyuk kompozitor Klaudio Monteverdining ijodi

XVII asr musiqa madaniyatida yorqin hodisa sifatida namoyon bo‘ldi. U ning ijodi Peri va Kachchinidan o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. U yozgan operalar: «Orfey», «Ariadna», «Poppeyaga toj kiygizish». Monteverdi qalamiga mansub Torkvato Tasso sujeti asosida yaratilgan mashhur «Tankred va Klorida» asari 1638-yilda e‘lon qilingan.

“Poppeyaga toj kiygizish” operasining dramaturgiyasi yorqin qarama-qarshiliklarga asoslanadi. Operadagi xarakterlarning kuchi va haqqoniyligi kompozitorni uning buyuk zamondoshi — Shekspir bilan tenglashtirishga asos bo‘lgan. Operaga va oratoriyaga kirib kelgan va butun XVII asr davomida saqlanib qolgan lamento (arz, yig‘i) opera ariyasi turining yaratilishi Monteverdi nomi bilan bog‘lanadi. Monteverdi yakkaxon ijrochlikning turli shakllarini yaratuv- chisidir: *deklamatsiya, ikki qismli shakl, da capo ariyasi* va boshqalar. Monteverdi tomonidan ishlab chiqilgan opera dramaturgiyasi tamoyillari Alessandro Skarlatti boshchiligidagi italiyalik kompozitorlar tomonidan qo‘llanilgan.

XVII asr o‘rtalarida opera san‘atining markazi Venetsiyaga ko‘chdi. Venetsiya operasining o‘ziga xosligi, uning shahar aholisining asosiy qismiga mo‘ljallangan ommabop teatlarga ko‘chirilishi bo‘ldi. Venetsiya opera maktabining buyuk namoyandalari — Franchesko Kavalli (1602-1676), Marko Chesti (1623-1669)lardir. Franchesko Kavalli Monteverdining jiddiy, dramatik yo‘nalishdagi uslubiga tayanardi. Marko Chesti Yevropada hukm surgan nosog‘lom turdagi saroy operasining muallifi bo‘ldi. Uning “Paris va Yelana” haqidagi afsonasi asosida yaratilgan “Oltin olma” operasi musiqiy drammadan “opera-konsertga”, virtuoz (mohir ijrochi) lar operasiga burilishni boshlab bergan yangi yo‘nalishga turtki bo‘ldi.

Neopol operasi italyancha seria operasining umummilliy turi bilan tenglashtirilgan. Neopol operasi rivojlanishining birinchi bosqichi Franchesko Provetsale va Alessandro Skarlatti ijodi bilan bog‘liq. Alessandro Skarlatti Monteverdi, Kavalli, Chesti asarlaridan ta‘lim oldi. Uning ijodida Venetsiya maktabi vakillari operalarida kuzatiluvchi musiqiy yo‘nalishlarni ko‘rish mumkin. Uning operalarida «da capo» ariyasi turi ustunlik qilardi, unda birinchi qismni takrorlovchi uchinchi qism yozdirilishi to‘xtatildi. Skarlattidan boshlab neapolliklar operalarga maishiy janrlarni kirita boshladilar, keyinchalik esa Gendel o‘z oratoriyalarida foydalangan sitsiliy aliklar ohangi odat tusiga kirdi. Skarlatti ijodida rehitativning ikki turi shakllangan: biri secco («quruq») nomini oldi, unda klavesin akkordlari bilan jo‘rsolik qilinadi, boshqasi, *accompagnato* («jo‘r bo‘lish»), orkestr jo‘rligida o‘tkaziladi. Monteverdi va Skarlatti tomonidan yaratilgan virtuoz-patetik vokal uslub Italiya operasining milliy o‘ziga xosligi sifatida qabul qilindi va operaning eng yaxshi namoyandalari musiqasida, ya‘ni Rossini, Verdi, Puchchining asarlarida rivojlantirildi. Skarlatti ijodida klassik simfoniya “darakchi” bo‘lgan uch qismli italyancha uvertura uzil-kesil shakllandi. **XVII asr fransuz operasining yirik** namoyondasi Jan Batist Lullidir. Kelib chiqishi italiyalik bo‘lgan (Lulli) gersog Giz tomonidan Italiyadan olib

kelingan va fransuz qirolining singlisi xonadoniga oshpaz yordamchisi sifatida ishga kirgan. Buyuk musiqachi bo'lib yetishgach Lulli fransuz operasini yaratdi. Lullining operalaridagi milliy xususiyatlarning shakllanishida fransuz teatri va klassik tragediya katta ta'sir ko'rsatdi. Kornel va Rasin tragediyalaridagi dramatik voqealar manbayi bo'lib hisoblangan qahramonlik va lirika, aql va hissiyot, mash'um ishtiyoq va ma'naviy burch to'qnashuvi Lulli operalarida dramatik negiz bo'lib xizmat qiladi. O'z operalarining vokal san'ati uchun namuna sifatida Lulli milliy teatr san'ati xususiyatlari dan bo'lmish fojiaiy deklamatsiyani oladi. Lulli o'z xonandalaridan nuqsonsiz aktyorlik ijrosini talab qilardi. Lullining operalaridagi kuylash so'z, harakat, aktyor mahoratidan ajratmaydi. Lulli operalarining muhim tarkibiy unsuri fransuz operasiga yorqin rang-baranglik. chiroy berib turuvchi, opera spektaklining tomoshaviy tomonini kuchaytiruvchi balet bo'ldi. Balet orkestr musiqasi rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi, u ayti magan hissiyotlarni raqsdan ifodalardi. Lulli «fransuz uverturasi» nomini olgan va uch qismdan iborat yangi opera uverturalari turining asoschisi hisoblanadi. Lulli operalari xor, balet, orkestr ning epizodlari uverturalari, muqaddima, antraktlar, ommaviy dekorativ sahnalari bo'lgan dramaturgiya tomonlama chambarchas bog'langan kompozitsiyadan iborat.

Nemis operasi tarixi 1627-yilda ijro etilgan Genrix Shutsning

«Dafna» operasidan boshlanadi. 1678-yilda Gamburda asos solingan opera teatri darhol diniy g'oyalar ta'siri doirasiga tortildi. Gamburg operasida bir-biridan uzoqda bo'lgan diniy xristianlik axloqi bilan antik mifologiya etikasi yo'nalishlari qo'shib ketdi. Gamburg operasining eng yorqin namoyandasi — 120 opera muallifi Reynxardt Kayzer (1674-1739) bo'lgan. Uning «Oktavia» (1705), «Neron» (1706) operalari eng yaxshi asarlaridir. Genri Persell ingliz operasining yaratuvchisi sifatida tarixga kirdi. U nafaqat malakali musiqachi, balki ingliz adabiyotining yetakchi arboblari bilan ijodiy muloqotda bo'lgan har tomonlama barkamol inson edi. U antemlar (psalomlar), madhiyalar, cholg'u musiqasi janrlarida ham ijod qilgan. Persellning «Didona va Eney» operasidagi dramatik voqealar boshidan oxirigacha musiqaga yuklatilgan, bu asar so'zlashuv qo'shimchalari va dialoglari bo'lmagan deyarli yagona ingliz operasi hisoblanadi. Operada ingliz xalq ohanglari qo'llanilgan. XVIII asrda Italiyada jamiyatning saroy doiralariida yangrovchi seria (jiddiy) operasi va demokratik qatlamlar manfaatlarini ifodalovchi buffa (komik) operasi yo'nalishlari o'rtasida ziddiyat kuchli edi.

Seria operasi. Bu davrda opera rivoji tanazzul chegarasiga kelib qoldi va g'oyaviy badiiy inqiroz kuzatila boshlandi. Operada kuylash ijrochilarning vokal texnikasini ko'rsatib beradigan ko'p sonli mohirona passajlar va koloraturalari bilan e'tiborni jalb qilardi. Shu tariqa opera vokal san'ati ustalari poygasiga aylanib ketdi, xuddi shuning uchun ham u «liboslardagi konsertlar» nomini oldi. Ko'plab bastakorlar, jumladan, Gendel ham, o'z ijodida ushbu inqirozni bartaraf etishga harakat qilgan. Operaning haqiqiy is-lohotchisi sifatida K.V. Gluk «sahna»ga chiqdi. XVIII asrda *buffa operasi* maishiy zamonaviy mavzular, musiqaning xalqona milliy poydevori bilan ajralib turadi. Mazkur janrning birinchi namunasi J. Pergolezining «Oqsoch xonim» operasi bo'ldi. XVIII asrning 60-yillarida Yevropa san'atiga xos bo'lgan lirik-sentimental oqim kirib kelgan. N.

Puchchinining «Mehribon qiz », J. Paiziye llonging «Tegirmonchi ayol », yana Bomarshe komediyasi asosidagi «Seviliyalik satarosh» operalari yaratildi. D. Chimarozaning mashhur «Yashirin nikoh» operasi bilan muallif ijodida italyancha buffa operasi rivoji o‘z yakunini topdi. J.B. Lulli tomonidan yaratilgan fransuz lirik tragediyasi bastakor o‘limidan so‘ng inqirozga uchradi. Barbod bo‘lgan dramaturgeya bilan birga yoppasiga divertissementga aylanib qoldi.

Fransuz komediya operasi o‘zining yorqin namoyandalarini F. A. Filidor, P. A. Monsine, A. Gretri qiyofalarida topdi. 1752-yilda «Pergolezining Oqsoch xonim» operasining qo‘yilishi fransuz komediya operasi rivojiga berilgan so‘nggi turtki bo‘lib chiqdi. Mazkur opera atrofida realistik musiqiy-teatr san‘at tarafdori bo‘lgan qomusiy olimlar boshchiligidagi «buffonistlar va antibuffonistlar janglari» deya nom olgan munozaralar avj oldi. Pergolezi operasi izidan Jan Jak Russoning «Qishloq jodugari» (1752) kichik komediya operasi dunyoga keldi. Tez orada fransuz komediya operasi mavzular doirasi, meshchanlarcha axloqi bilan ilg‘or demokratik doiralarning o‘sib borayotgan estetik talablariga javob bermay qo‘ydi. Mahobatli va qahramonona san‘at turlariga zarurat tug‘ildi. Oliy g‘oyalarni gavdalandiruvchi bunday opera san‘ati Kristof Villibald Gluk tomonidan yaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.V.Galatskaya Xorijiy Mamlakatlar musiqa kitobi.
- 2.R.Tursunova,G.Tursunova Jahon Musiqa tarixi.
- 3.N.Sharipov Xorijiy Musiqa Adabiyoti.